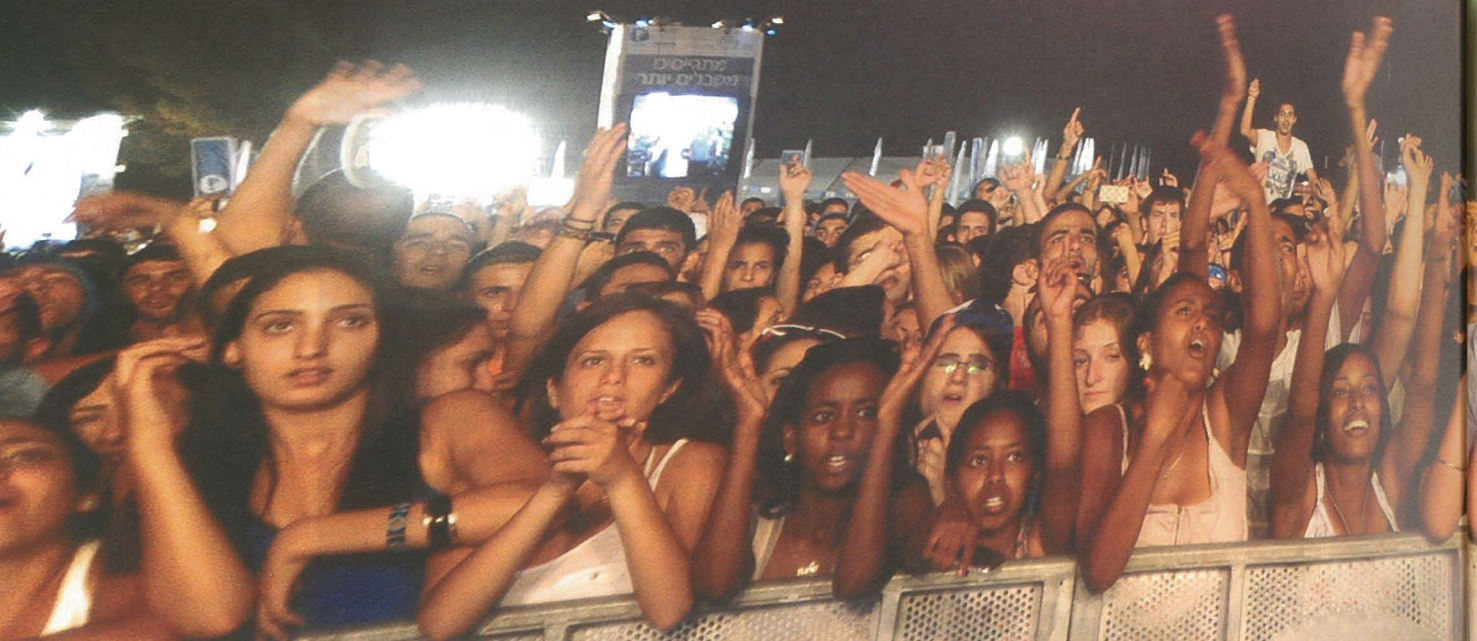

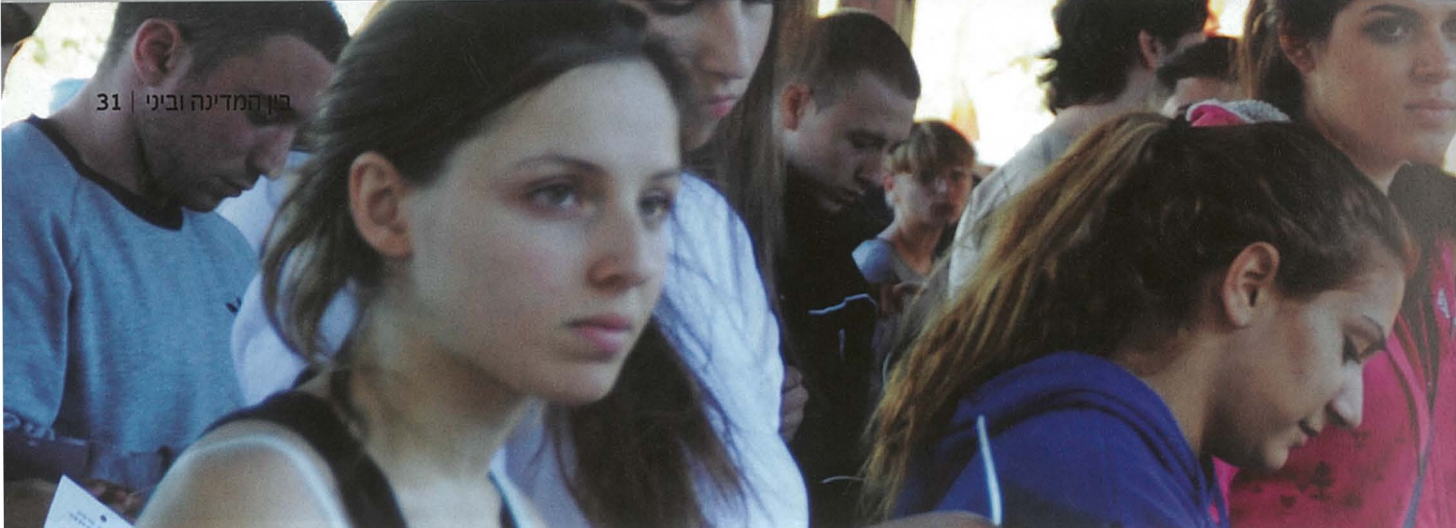
בין המדינה וביני

מורכבות שיח השירות הצבאי בקרב בני
נוער בעידן של שינויים ערכיים

אע"צ שירה ריבנאי-בהיר וסרן מידד אבידר | ענף מחקר ממדי"ה

**בני נוער (בנים
ובנות) כיום גדלים
לתוך מציאות
מורכבת. הם
חיים בעידן של
גלובליזציה,
בו גבולות
(טריטוריאליים,
לאומיים) איבדו את
בלעדיותם ביצירת
זהות חברתית
ותרבותית,
ובמקביל ניצבים
בפני מציאות
פנימית של חוסר
ביטחון וחוסר
בהירות**

בספרות המחקרית ישנה טענה מקובלת כי בחב"ר הישראלית חל שינוי בסולם הערכים ומעבר מערכים ממלכתיים לקולקטיבי לעולם ערכים ליברלי (ששון לוי, 2006; 2009; Levi). ערכים העומדים במרכז האידאולוגיה הליברלית כוללים אינדיבידואליזם, תחרות, הישגיות, יעילות ודגש על הפרט וזכויותיו. תהליכים אלו, כך ניטען, דחקו את רגלי הסולידריות הקולקטיבית בישראל לטובת רווחת היחיד, והובילו לירידה במעמדו של הצבא אשר באה לידי ביטוי במשבר מו"טיבציה (לוי, 1996; בן אליעזר, 2001; כהן, 2001; פרי, 1999; ששון-לוי, 2006). מחקרים אחרים בנושא ביקשו להסביר מדוע למרות השינוי בסולם הערכים מעמדו של צה"ל עודנו גבוה.

אף כי הגיוס בישראל הינו חובה חוקית, לפרט מיוחסת לכאורה יכולת בחירה האם להתגייס לצה"ל. כיוצא מכך, ישנו עיסוק אקדמי וצבאי נרחב בשאלות הנוגעות לחיזוי המוטיבציה והמניעים לגיוס לאור השירות הארוך והתורבני בלא תגמול כספי מיד. לטענת חוקרים רבים, התחזקות ערכים פוסט מטריליים כדוגמת הישגיות אישית ודגש על רווחת הפרט השפיעה על המניעים לשרת ועל הבחירה בשירות קרבי. יש הטוענים כי המוטיבציה לשירות קרבי נשענת כיום יותר מבעבר על הרצון לקבל הערכה חברתית ומימוש עצמי (הישגיות אישית). ולא בהכרח על תרומה לקולקטיב (בן אליעזר, 2003; כהן, 2001). ששון לוי (2006), במחקרה, טוענת כי מעמדו ההגמוני של הלוחם נותר גבוה על אף השינוי בסולם הערכים, באמצעות הכפפת ערכים אינדיבידואליים בהגדרת זהות הלוחם. כך, שירות כלוחם נתפס כמנוחה אינדיבידואליים של מימוש עצמי, שליטה עצמית וריגוש, ולא קולקטיביסטיים כגון הקרבה למען הכלל.

ניתוחים אשר התבססו על הסברה כי חלה התחזקות ערכים אינדיבידואליסטיים וליברליים אל מול היחלשות ערכים ממלכתיים-קולקטיביסטיים ומיליטריסטיים (המעמדים במרכז את המדינה ומוסדותיה) (2009; Levi; בן אליעזר, 2003; 2001; לומסקי-פרד ובן-ארי, 2003; Cohen, 1997), טענו כי שינוי זה יוצר מתח בין תפיסת השירות בצה"ל כתנאי לזכויות האזרח, לבין היות הפרט זכאי לזכויות אוניברסליות. מחקרים שנעשו על בסיס טענה זו התמקדו לרוב בתפיסה הרפובליקנית, <

השפעה על מידת הלגיטימציה של מודל גיוס החובה, ועל היכולת של הצבא והמדינה להמשיך ולקיים מודל גיוס המוני ואוניברסלי. סוגיות נוספות המושפעות מהתהליך נוגעות לדימויים ולתפיסות ביחס למאפייני השירות, לרבות היררכיה בין תפקידים בצה"ל ומיקומה של תרומה מול רווח אישי.

המחקר יוצא מתוך נקודת מבט הרואה בתפיסות בני הנוער הדהוד של יחסי הצבא והחברה, קרי בחינת תפיסותיהם ביחס לצבא ולשירות הצבאי כחלק מהשינויים הערכיים בחברה הישראלית. לאור זאת, מחקר זה מתמקד במימד השלישי, ובו חן את תפיסותיהם של בני הנוער ביחס לשירות הצבאי. אנו נציג את עיקרי המחקר המתמקד בשינויים שונים של בני נוער לפני גיוס, ביחס לצבא ולשירות הצבאי. ממצאי המחקר עשויים להיות מהותיים הן כחלק ממדיניות ההכנה לצה"ל ברמה המטכ"לית או בזרועות ובאגפים, והן ברמה האסטרטגית של עיצוב השינויים במודל צבא החובה.

רקע

בני נוער (בנים ובנות) כיום גדלים לתוך מציאות מורכבת. הם חיים בעידן של גלובליזציה, בו גבולות (טריטוריאליים, לאומיים) איבדו את בלעדיותם ביצירת זהות חברתית ותרבותית, ובמקביל ניצבים בפני מציאות פנימית של חוסר ביטחון וחוסר בהירות (שניידר, 2010). הוויה זו, כך סבורים חוקרים, מובילה לטשטוש של קטגוריות דיכוטומיות מסורתיות בתפישותיהם של בני הנוער. קטגוריות של "או/או" - ימין/שמאל, דתי/חילוני - הופכות להיות קטגוריות של "גם וגם" (שם). כמו כן, בדומה לבני גילם בכל העולם, בני נוער בישראל מתעניינים בכילוי עם חברים, ביחסים זוגיים, רומנטיים ועוד, אולם במקביל הם מתעניינים בפוליטיקה וצורכים חדשות ככמויות גדולות יותר (הקסל ונתנון, 2010). מכאן, אין זה מפתיע כי מרכיב מהותי בתפיסותיהם של בני הנוער כלפי השירות הצבאי הוא רוח התקופה ואירועים ביטחוניים.

2. שיה על פי פוקר (1971) מתייחס למסגרת תודעתית אשר כולנו "שבויים" בתוכה. המערכת כוללת סכמות חשיבתיות וביטויים לשוניים מתאימים, נורמות ותפיסות אשר דרכם אנו מפרשים את המציאות שסביבנו.

מושג "הפרייאר" התכתח בשנות ה־70 כתוצאה מתחושת אכזבה כלפי המנהיגות הכוליטית. הוא שיקף חוסר רצון להקריב למען המדינה

► המתייחסת לשירות הצבאי בישראל כבעל תפקיד מר־כזי בהגדרת האזרחות וגבולותיה וכמנגנון של המדינה להכללה, להדרה ולחלוקת משאבים (Levy, Lomsky, Feder & Harel, 2007; פלד, 1993; הלמן, 1994; ששון-לוי, 2006). היבט הנקשר לכך הוא היכולת לפ־רוט את השירות הצבאי לתגמולים חומריים וסימבוליים בחברה החוץ צבאית. השירות הצבאי אינו מסמל רק השתייכות לקולקטיב לאומי, אלא גם מידת פטריוטיות הנמדדת ביחס לתפקיד אותו ממלא היחיד במהלך ש־רותו (ששון לוי, 2006). כפועל יוצא, נוצר מבנה היררכי של השתייכות ונאמנות המשפיע על הנגישות למשאבים באזרחות (שם), כך שמידת הנאמנות והרצון לתרום בא־מצעות השירות הצבאי נמדדים לא רק באמצעות הגיוס אלא גם ביחס לתפקיד.

יגיל לוי (2003), טוען כי ישנה נסיגה של המעמד הבינוני מתפיסת האזרחות הרפובליקנית, הקושרת בין שירות צבאי למעמד אזרחי וחברתי של יחידים וקבוצות. לוי מבסס טענה זו על ניתוח מבני־היסטורי, הבוחן את החליפין בין היכולת של קבוצות חברתיות להפיק תגמול־לים באמצעות פעילותן בזירה הצבאית, ובין נכונותן לה־שקיע משאבים אנושיים וחומריים לתחזוקו של המאמץ הצבאי. על פי מחקרו, בקרב חברי המעמד הבינוני (וב־פרט אשכנזים חילונים) ישנה נסיגה מתפיסת האזרחות הרפובליקנית, הנעוצה בתפיסתם כי הם אינם מפיקים מהשירות הצבאי יתרונות חברתיים, חומריים וסימבוליים כבעבר, זאת בשל פិחות שחל במעמדו של הצבא (שם). לטענת לוי (Levi, 2009), הנסיגה מהדפוס הרפובליקני מתבצעת לטובת דפוס "אזרחות חווית", המבוססת על התניית השירות הצבאי בהתאם לשאיפות ולא־ינטרסים של הפרט או של קבוצתו. תהליכים אלו, לדבריו, הינם משבר מוטיבציה הבא לידי ביטוי בפרקטיקת מיקוח של המשרתים והציבור הישראלי עם צה"ל (בנוגע לתפקיד ותנאי השירות), ולא בירידה בשיעור המתגייסים. מהלך זה בא לידי ביטוי בשני מישורי מיקוח עיקריים: מחאה קולקטיבית הנקשרת למחאות שקמו נגד מדיניות צבאית וביטחונית מסוימת (כגון "ארבע אימהות", "חיילים נגד שתיקה" ו"שלום עכשיו"), והתמקחות אישית הבאה לידי ביטוי במשא ומתן שעורכים המועמדים לגיוס עם הצבא בכל הנוגע לתפקידם ולאופי שירותם (Levi, 2009).

בשונה מהגישה הטוענת כי חל שינוי בסולם, מספר חוקרים גורסים כי שני סולמות הערכים הללו יכולים להתקיים בכפיפה אחת. רוניגר ופייגה (1993), מתארים התפתחות זו דרך ביטוי הסלנג "פראייר", אשר מהווה אנטי תזה לרמות החלוץ, המייצג שאיפה לתרום כמה שיותר. לטענתם, מושג זה התפתח בשנות ה־70 כתור־צאה מתחושת אכזבה כלפי המנהיגות הפוליטית. מושג זה שיקף חוסר רצון להקריב למען המדינה כביטוי לשבר ולשחיקה בשל הצורך להקרבה ממושכת. עליית "תרבות הפראייר" נתפסת על ידם כמחאה ולא כאדישות כלפי החברה וזניחה של הערכים הצינוניים. לטענת רוניגר (1994), התפתח בישראל מודל אינדיבידואליזם, אשר בשונה מהמודל הליברלי האירופי, אינו שם את הפרט לבדו במרכז אלא אוגד בתוכו רכיב קולקטיבי משמעי־תי. קימרלינג ומור (Moor & Kimmerling, 1995) מסכימים אף הם כי הקולקטיביזם והאינדיבידואליזם אינם מציאים זה את זה, אך הם תולים זאת ביצירת זהות מורכבת של החברה היהודית בישראל. לידם, בישראל, קיימות ארבע זהויות בולטות: המשפחתית, היהודית, הישראלית והמקצועית. הזהויות היהודית והישראלית נמצאות בשני קצוות של רצף קולקטיבי, והזהויות המשפחתית והמקצועית נמצאות על רצף אינדיבידואלי. כל פרט בחברה הישראלית מגדיר עצמו על ידי שימוש בזהויות אלו. לטענת קימרלינג ומור (שם), אין סתירה בין שני הרצפים הללו, ולכן זהות הפרט בחברה הישרא־לית עשויה להכיל מרכיבים הסותרים רק לכאורה.

בהתאמה, מחקרים אשר נערכו לאורך השנים בממד־ה ומחוצה לה, אכן מצאו כי לא בהכרח קיים ניגוד בין שתי התפיסות המנוגדות לכאורה, לא בעבר ולא היום (חלבוֹבסקי, 1986; אנגלנדר, 1999; פומרנץ־זורין, 2008; בורשטיין וגוטליב, 1996; פלום ועמיתיה, 1980). לדוגמה, פלום ועמיתיה (1980) בדקו ציפיות של מתגייסים מהשירות הצבאי ואת האופן בו הם תופסים את ציפיות הוריהם וחבריהם. פלום ועמיתיה מצאו כי הקדשת השירות בצה"ל למטרות העל־אישיות, (שהן הרצון לתרום לכלל בצורת עזרה לזולת, תרומה לבי־טחון המדינה ומילוי חובה אזרחית לאומית) תופסת מקום ראשון, ולאחריה במקום השני מטרת ההתפת־חות האישית (כגון פיתוח הביטחון העצמי, העצמאות,

השיח הקאנוני כלל היבטים רבים המדגישים את חשיבותו הביטחונית, הערכית והנורמטיבית של השירות הצבאי

באופן זה, הדגשת החשיבות הערכית והנורמטיבית של הגיוס משקפת את העובדה כי גם היום מנגנוני החיברות בישראל מעמידים במרכז את השירות הצבאי. ואכן, בספרות המחקרית ישנה טענה כי גם הערכים המרכזיים המועברים לנוער לפני גיוס הם ערכי הגבורה וההקרבה (ששון לוי, 2006, עמ' 55).

ממצאים

ניתוח הראיונות מאפשר לזהות שתי קבוצות של שיח: שיח קאנוני מרכזי שעלה במרבית הראיונות, המדגיש את חשיבותו הערכית, הנורמטיבית והביטחונית של השירות הצבאי. למולו זיהינו שיחים אלטרנטיביים: השיח התועלתני מדגיש את רצונם של בני הנוער לזכות בטובות מהשירות הצבאי כמניע לגיוס. השיח הרפובליקני-ליברלי מאופיין בהרחבה של מושג התרומה ואינו רואה בשירות הצבאי כמרכיב העיקרי להגדרת שייכות. בני נוער אלו גורסים כי תרומה לחברה אפשרית (ולעתים אף רצויה) דווקא במסגרות אזרחיות חלופיות לשירות הצבאי.

שיח קאנוני

בני הנוער אשר רואיינו במחקר זה משתייכים כאמור למגזרים שונים מקרב החברה היהודית בישראל. הם בעלי מידת דתיות, מגדר, מוצא, השתייכות גיאוגרפית, מעמד כלכלי ויש אף להניח שעמדות פוליטיות שונות. ובכל זאת, ניתוח הראיונות מלמד כי ישנם מרכיבים משותפים רבים באופן בו הם תופסים את השירות הצבאי, מרכיבים אשר חזרו בראיונות רבים ומהווים יחדיו מה שאנו נכנה - שיח קאנוני. שיח זה כלל היבטים רבים המדגישים את חשיבותו הביטחונית, הערכית והנורמטיבית של השירות הצבאי. אלמנט בולט בשיח הקאנוני, אשר שיקף את מרכזיותו של אתוס "צבא העם" בתפיסת המרואיינים, הינו הגיוס כאקט נורמטיבי. נורמטיביות באה לידי ביטוי בתפיסות ובהתנהגויות המקובלות בחברה והמוכנות מאליהן. המרואיינים נטו פעמים רבות לציין כי כלל לא הקדישו מחשבה או עסקו בשאלה האם להתגייס. כך הסבירה לימור, המתגוררת במושב בדרום, מהו עבודה השירות הצבאי: "אני רוצה להתגייס, לא יודעת בדיוק למה אבל אני די מחכה לזה [...] מאז שהיינו קטנים ידענו שיש תוכנית ואחרי

האחריות, מימוש עצמי) מאפיינת את תלמידי התיכון. ברומה, מחקרים אשר בחנו את מניעי המלש"בים בבואם להתגייס ולבחור תפקיד צבאי, מצאו כי למרות האמור לעיל, ערכים שונים נמצאים כיום בבסיס בחירתם של המלש"בים להתגייס (לדוגמה: אנגלנדר, 1999; פומרניץ-זורין, 2008c; בורשטיין וגוטליב, 1996). באופן עקבי נמצא כי הן מימוש עצמי ויוקרה והן רצון לתרום מהווים סיבות לבחירה בתפקידים קרביים והינם תשתית מרכזית בנכונות המוצהרת לגיוס. כמו כן, מחקר שנערך ב-1989 (חלבווסקי, 1989) מלמד כי גם בעבר בני הנוער פעלו ממניעים אישיים של הישגיות ולא רק מתוך רצון לתרום לקולקטיב. כיום, תפיסת בני הנוער משלבת בין שתי המוטיבציות הללו ואינה בהכרח מכריעה ביניהן (פומרניץ-זורין, 2008c).

שיטה

המחקר הינו מחקר פנומנולוגי, בו ביקשנו באמצעות ראיונות פתוחים עם בני נוער ללמוד על המשמעות החברתית של השירות עבורם. מחקר זה מבוסס על ראיונות עומק חצי מובנים שנערכו עם בני נוער, בנים ובנות, בני 17-18. מתוך הבנה כי המפגש עם הצבא הינו גורם מעוותי בעיצוב עמדותיהם של בני נוער, הוחלט לקיים את הראיונות עמם לאחר שעברו צו ראשון אך לפני שחוו מפגש משמעותי עם הצבא, כגון מיונים שניוניים וגיבושים. הראיונות בוצעו בשתי נקודות זמן, הראשונה ב-2008 והשנייה ב-2010. לשם כך נערכו 65 ראיונות עם 46 בנים ו-19 בנות.

מתוך הבנה כי נרטיבים אישיים מובנים בקונטקסט ובהקשר חברתי, בחירת המרואיינים נעשתה במטרה לתת ביטוי לבני נוער מקבוצות חברתיות שונות, ולהיחשף למספר רב ככל האפשר של תפיסות ועמדות ביחס לשיחות. על מנת לתת ביטוי לשונות זו, נבחרו היישובים באופן שייצג את כלל האוכלוסייה תוך שימוש במדרג החברתי של הלמ"ס, אשר מדרג את המצב הסוציו-אקונומי של ערים בישראל על פי עשירונים. בנוסף, נבחרו בתי ספר הנבדלים זה מזה בקטגוריות שונות כגון מיקום גיאוגרפי (פריפריה מול מרכז) ודתיות, מתוך הנחה כי דבריהם של בני הנוער בראיונות משקפים תפיסות אשר מובנות ומעוצבות על ידי המוסדות הקאנוניים בחברה.

[...] להרגיש שאני לא יושב בבית ובוכה כשעושים פיוגים אלא מרגיש שאני עושה משהו. [...] זה דבר שצריך לבוא מבפנים [...] זה לא חובה בגללם זה חובה בגללי. [...] אני לא מסוגל לחשוב על לא להתגייס."

הטענות שמעלה אלכס קושרות בין תחושת החובה והאחריות הפנימית והמוסרית, לתפיסת המציאות הביטחונית, ומשקפות את הטענה הקיימת בספרות המחקר רית בדבר מרכזיות סדר יום ביטחוני בכל תחומי החברה הישראלית (שביט-פרדקין, 2002).

אין הדבר מרמז על היות החובה החוקית חסרת משמעות או חסרת חשיבות במערך השיקולים שמפעילים בני הנוער האם להתגייס או לא, כי אם מדגיש את מרכזיותם של אלמנטים נוספים במערך ההסברים. אנו סבורים כי דווקא בשל עוצמתה של החובה החוקית והיותה מר-כיב מוכן מאליה המוטמע ומופנם, אין דנים בה, בניגוד לשיקולים אחרים המצריכים הבהרה.

ניתן לראות כי בני הנוער שרואיינו מציגים תפיסת שירות המשקפת ערכים ממלכתיים-קולקטיביסטיים ומדגישה את חשיבות ההתנדבות, התרומה לטובת החברה והערבות ההדדית. כמו כן, ישנה הסכמה והפנמה של התפיסה הרפובליקנית כי זכויות הפרט מוקנות כנגד תרומה לחברה. ויחד עם זאת, הדגשת אלמנט הבחירה בעצם הגיוס ותפיסתו כמבוסס על חובה פנימית, מלמד דים כי השיח הקאנוני משקף בנוסף גם תפיסות ליברליות ואינדיבידואליות.

מימד נוסף המדגיש את יכולתו של הפרט לבחור ולעצב את פעולותיו בהתאם לרצונותיו ותפיסותיו הינו בחירת התפקיד. בעוד ההחלטה האם להתגייס לא מלווה בדרך כלל בהתלבטויות של בני הנוער, הרי הבחירה בתפקיד מלווה באופן תדיר במחשבה רבה. ביחס לתהליך זה בני הנוער הביעו תפיסה מריטוקרטית הנקשרת לתחושת ההישגיות והתחרותיות.

רבים מהמראיינים הביעו רצון לשרת בתפקיד "משמעותי", אשר יהווה עבורם עניין ויספק להם הנאה. כלומר, בסוגיית התפקיד הצבאי, רואים עצמם בני הנוער כשחקן (agency) בעל יכולת בחירה, תמרון והמרה. ממצאים אלו מחזקים את תפיסתו של לוי (Levi, 2009) כי בני הנוער מנהלים משא ומתן סביב סוגיית התפקיד. היבטים אלו משקפים עולם ערכים ליברלי המעניק מר-כויות למניעים אינסטרומנטליים ואינדיבידואליים, הכו-

► תיכון יש צבא ואחרי צבא יש טיול ואחר כך אוניברסיטה, זה תבנית כזאת [...] ישר אחרי התיכון יש את הצבא אין לך הרבה זמן לחשוב."

היבט אחר של אופיו הנורמטיבי של השיח הקאנוני ני הינו מרכיב ההוגנות בדברי רבים, אשר הדגיש את האופי הקולקטיבי של תפיסותיהם. כך הבהירה זאת מירי מחיפה:

"מה, שאתה תשב בבית ולא תעשה כלום? תרוויח כסף ותטייל בזמן שחברים שלך לא דווקא הקרובים שלך ילכו ויקריבו [...] ויסכנו את חייהם כדי שאתה תוכל לישון בשקט?"

בני נוער רבים גם ביטאו חשש מסנקציות חברתיות כגון אי קבלה לעבודה, תחושת חוסר שייכות חברתית אם לא יתגייסו ואף אי השתייכות למדינה כאזרח מן השורה. תחושות אלו מבטאות יותר מכול את מקומו של השירות הצבאי כמגדיר של הגבולות החברתיים בתפיסותיהם של בני הנוער. כך תיאר זאת גולן מקיבוץ בדרום:

"אין אופציה כזאת (לא להתגייס). [...] או שאתה חי במדינה הזו ואתה מתגייס ומרגיש שאתה שייך או שלא". דבריו של גולן משקפים תפיסת אזרחות רפובליקנית. רבים מבני הנוער שיקפו תפיסה זו והתייחסו לעצם היותם אזרחי מדינת ישראל כבסיס הצדקה עיקרי לגיוסם, והתנו את אזרחותם בשירות צבאי.

לצד המרכיב הנורמטיבי עלו מרכיבים נוספים העור-מדים בבסיס תחושת הרצון להתגייס. דברי המראיינים מלמדים כי מלבד החובה החוקית לשרת, ישנם מנגנונים חלופיים המבססים את חובת הגיוס – בראשם חובת שירות הנגזרת מתפיסת איום, וחובת שירות מוסרית. מרכיב מרכזי במודל השירות בישראל הוא עיקרון חובת הגיוס. החובה לשירות הינה מתוקף חוק שירות הביטחון³, הקובע כי חובת השירות בצה"ל מוחלת על כל אזרח ישראלי או תושב קבע (שנמצא כשיר לשירות), ומי שאינו עומד בחובה זו צפוי לרוב לסנקציות משמעתיות. החובה החוקית מהווה אם כן תשתית לחובת הגיוס, אולם רק מעטים מבני הנוער נשענו בראיונות על אלמנט "החובה החוקית" כבסיס הצדקה וכמניע לגיוסם. כפי שמשתקף בדבריו של אלכס מירושלים:

[...] להיות בקרבי ולהרגיש חלק בהגנה על המדינה.

ישנה הסכמה והפנמה של התפיסה הרפובליקנית כי זכויות הפרט מוקנות כנגד תרומה לחברה. ויחד עם זאת, הדגשת אלמנט הבחירה בעצם הגיוס ותפיסתו כמבוסס על חובה פנימית, מלמדים כי השיח הקאנוני משקף בנוסף גם תפיסות ליברליות ואינדיבידואליות

בני הנוער אשר החזיקו בשיח התועלתני עסקו באפשרות של השירות הצבאי להניב, או לא, טובין משמעותי למתגייס

עקרונות יסוד של מודל השירות. שני הבדלים מרכזיים ייחדו את השיח האלטרנטיבי בי מהשיח הקאנוני: [1] אל מול השיח הקאנוני המייצר תמונה מורכבת בעלת קונפליקטים, סוגי השיח האלטרנטיבי מציגים קוהרנטיות. [2] בעוד השיח הקאנוני מבנה מסגרת ערכים התומכת בהמשך קיומו של מודל "צבא העם", סוגי השיח האלטרנטיבי מאתגרים את הערכים והעקרונות שבבסיס אתוס "צבא העם".

על אף הבדלים אלו, יש לציין כי עיקר המרכיבים שעלו בשיח האלטרנטיבי חופפים למרכיבים שעלו בשיח הדומיננטי, אולם בשיח הקאנוני הם מועלים כשיקולים משניים ונלווים לשיקולים אחרים, בעוד בשיח האלטרנטיבי טיבי הם מהווים את ליבת השיקולים.

שיח תועלתני: בני הנוער אשר החזיקו בשיח זה עסקו באפשרות של השירות הצבאי להניב, או לא, טובין משמעותי למתגייס. חלק מבני הנוער המחזיקים בשיח תועלתני בחנו את השירות הצבאי דרך האפשרות של הענקת מוביליות חברתית ותעסוקתית, באמצעות שימוש בשירות הצבאי כשער לעולם התעסוקה, כביטוי לערכים הרפובליקניים המאפיינים את החברה הישראלית, הקוראים בין אחרות לשירות. דבריה של דנית מדגמים נקודה זו:

"בחורה שלא עשתה צבא ובחורה שכן עשתה צבא ילכו ביחד למקום עבודה, יגידו לה תשמעי ההיא עשתה צבא, ההיא יודעת מה זה [...] כי זה חשוב לאחר כך, אני רואה את אמא שלי שלא עשתה צבא ולא סיימה 12 שנות לימוד ולא עשתה בגרויות והנה היא עובדת בקשישים, אני לא רוצה לעבוד בקשישים, את מבינה מה ההבדל ביני לבינה? היא לא למדה מקצוע לא עשתה שום דבר, אני כן רוצה לעשות עם עצמי, בגלל זה אני לומדת מקצוע בגלל זה אני רוצה ללמוד 12 שנות לימוד ובגלל זה אני מתגייסת, אני כן רוצה מקצוע".

אחרים כמו שמעון מתל אביב רואים בשירות הצבאי תרומה לפיתוח הון אנושי רלוונטי:

"בהתחלה חשבתי לא ללכת, אבל אחרי זה אמרתי שאם ישימו אותי בספרות ואני אהיה ספר אז אוקי עוד שלוש שנים אני אזורם עם זה, אבל אם לא אז אין מצב שבעולם".

היבטים אלו מהווים אתגר למערך המיון ולמודל השירות הקיים היום. למרות שינויים רבים אשר נערכו

ללים רצון להשיג רווח אישי (לרבות צבירת הון חברתי, סימבולי וחומרי) וקידום מטרות כגון סיפוק ומימוש עצמי. נראה כי תפיסה זו תואמת את האופן בו פונה צה"ל בשנים האחרונות אל בני הנוער. בעשור האחרון פועלת המערכת הצבאית לחיזוק הקשר עם בני הנוער, ומשקיעה מאמצים רבים בהנגשת ידע על המסלולים והתפקידים המוצעים להם.

ממצא זה מלמד כי תפיסת בני הנוער נחלקת לשני רבדים: רובד הגיוס - שהוא למעשה "שקוף", מופנם ומובן מאליה ומתבסס על סט ערכים, ורובד התפקיד - המייצג את תפיסת השחקנות של בני הנוער ואת מרכיזיות עולם ערכים ליברלי המקדש מימוש עצמי. ואולם, גם מימד זה אינו נעדר רכיבים קולקטיביסטיים. יחסם של המרואיינים לתפקידים מלמד על קיומן של שתי התורות המשקפות תפיסה ממלכתית-קולקטיביסטית, המגלמת את ליבתיות הלחימה ותפיסת האוניברסליזם שבגיוס באמצעות חיזוק אתוס "צבא העם". כך משתקפות שתיקה בדבריו של יניב מעיר בדרום הארץ:

"נראה לי שכולם עושים את אותו הדבר בין ג'ובניק במטבח לבין זה שלוחם. כי אם הג'ובניק במטבח לא היה נותן את האוכל לזה שלוחם אז הוא לא היה יוצא להילחם כמו שהוא נלחם. אני חושב ככה, זה שאנשים רואים את זה בשביל להגיד סתם בא הג'ובניק הזה בשביל כמה שעות. [...] תמיד יש את החשובים יותר וחשובים פחות, אין מה לעשות, אבל אם את מסתכלת על כל המערכת אז אם אלה שלמטה החשובים פחות לא יהיו אז אלה שלמעלה ייפלו".

ניתוח הראיונות מלמד אם כן כי השיח הקאנוני כולל בתוכו מורכבויות ומתחים ואינו נשען על סולם ערכים יחיד. כך לדוגמה ניתן למצוא בדברי אותו מרואיין שני עולמות ערכים - קולקטיביסטי ואינדיבידואלי - העומדים בבסיס הטיעונים התומכים בגיוס.

שיחים אלטרנטיביים

אל מול השיח הקאנוני שתואר עד כאן, מיעוט מבני הנוער הציגו בדבריהם תפיסה שונה ביחס לשירות הצבאי, תפיסה שאנו נכנה "שיח אלטרנטיבי". בפרק זה נציג שני "שיחים אלטרנטיביים" שזוהו, תועלתני וליברלי-רפובליקני, תוך התעכבות על האופן בו נבדלים סוגים אלו מהשיח הקאנוני ומבסיסם עקרונות הסותרים

השיח הליברלי מייצר הכרדה בין חובות וזכויות, על ידי הגדרה של הטובין כזכויות טבעיות שיש לכל אדם.

► במשך השנים במערך המיון, הצבא בוחר את חייליו על פי צרכיו המשימתיים ולא על פי רצונם. חיפוש אחר תר-עלת חומרית מהווה פתח הן לאי גיוס והן למשא ומתן על תפקידים על פי העדפות פרטיות של בני הנוער. מכאן, אין זה מפתיע למצוא בדבריהם של חלק מבני הנוער קריאה לביטול צבא החובה, כמו ג'וני ממרכז הארץ, אשר מייצג תפיסה שונה כלפי הצבא:

"אבל שוב אני אומר, אם הופכים את הצבא לעבודה כמו במדינות אחרות, יותר אנשים יעשו את זה רק בשביל הכסף אבל הם עדיין יעשו את זה, לא משנה מה הסיבות עדיין אנשים יעשו את זה. [...] צריך לעשות את זה, אנשים לא מבינים, בארה"ב יש צבא יותר גדול כי זה עבודה אז אנשים אומרים אני אלך לקריירה צבאית אם זו הברירה האחרונה, לפעמים זה משתלם, זה הרבה כסף".

ג'וני מציע למעשה לעבור למודל הנהוג במדינות רבות, של צבא התנדבותי בתשלום. אמנם לא כולם מע-רעים לחלוטין על מודל השירות כמו ג'וני, אך בשונה מהשיח הקאנוני ניתן למצוא ביניהם רבים אשר מעידים כי אינם מעוניינים להתגייס.

שיח ליברלי-רפובליקני: אל מול השיח הרפובליקני אשר הוזכר בפרקים הקודמים, השיח הליברלי מייצר הפרדה בין חובות וזכויות, על ידי הגדרה של הטובין כזכויות טבעיות שיש לכל אדם. על פי תפיסה זו, על המדינה לספק לכל אזרחיה זכויות ללא קשר למילוי חובות כלשהם. האזרחים יכולים לבחור באופן וולונטרי לפעול למען מטרות בהתאם לערכים המנחים אותם.

שיח ליברלי עשוי לערער את מודל השירות בכך שהתרומה לחברה נתפסת כוולונטרית ולא כהכרח. אחדים מהמרואיינים הציגו שיח מורכב אשר מכיל אלמנטים מהשיחים הרפובליקני והליברלי. מצד אחד, הם אינם מחייבים שירות צבאי ומרביתם אינם קושרים בין תרומה לחברה לאזרחות, מצד שני, ניתן לראות בדבריהם דרישה לתרומה לחברה גם אם מחוץ לגבולות השירות הצבאי, כמו שניתן לראות בדבריו של שלומי מירושלים:

"יש מדינה שאני חי בה כאזרח אז אני רוצה לשרת בה נגד האויבים, נגד כל דבר אחר, לתרום למדינה הזו שאני חי בה.

שאלה: יש דרכים אחרות בהן אפשר לתרום למדינה?

תשובה: "יש שירות לאומי, יש עוד דברים".

שאלה: איך השירות הצבאי עומד מול הדברים האחרים? תשובה: "זה אותו דבר, בן אדם שלא יכול לעשות שירות צבאי שילך לשירות לאומי, ובן אדם שלא יכול לעשות לא את זה ולא את זה, אז שלא יעשה". למרות הפוטנציאל של שיח זה לערער על עצם הגיוס לצבא, בני נוער אלו לא הרחיקו לכת ומביעים תפיסה אשר מרחיבה את השיח הרפובליקני אך אינה מערערת את יסודותיו.

דברי בני הנוער כשיקוף של סוכני העברה

הראיונות עם בני הנוער מלמדים כי גורמים רבים משפיעים על עיצוב תפיסותיהם כלפי השירות הצבאי. מנגנונים אלו כוללים גורמים פורמליים, פורמליים ללא חצה ובלתי פורמליים. אחד הממצאים במחקר זה הנתמך על ידי מחקרים קודמים⁴, הוא כי סוכני ההעברה המשמעותיים ביותר הינם דווקא גורמים בלתי פורמליים ובי-עיקר המשפחה והחברים הקרובים. מתוך הראיונות ניתן לראות כי על פי רוב ישנה התאמה בין עמדות המשפחה והחברים לבין עמדות בני הנוער. בחלק מהראיונות ניתן למצוא קונפליקט בין הגורמים הפורמליים לבלתי פורמליים, כגון בתי ספר אשר מעודדים בנות דתיות שלא להתגייס מול הורים או חברים אשר תומכים בגיוס. דוגמה נוספת היא קונפליקט בין הגורמים הבלתי פורמליים, למשל הורים אשר אחד מהם מתנגד לגיוס והאחר תומך. סתירה בין סוכני חיבור משתקפת פעמים רבות בקונפליקט בעמדות בני הנוער המתחבטים בשאלה האם להתגייס או באיזה מסלול צבאי לבחור (שירות קרבי לעומת שירות עורפי ועוד).

הסתירות לכאורה המצויות בראיונות עם בני הנוער, בשיח הקאנוני, עשויות גם הן להיות תוצר של הפנמת שיח באמצעות סוכני העברה. כך לדוגמה, הראיונות מלמדים כי רבים מבני הנוער טוענים כי כל התפקידים תורמים במידה שווה, אך באותה נשימה מקבלים את מדרג השיבוץ הצה"לי וטוענים כי שירות קרבי תורם יותר. סתירה זו תואמת את אחד הקונפליקטים הטבויים במודל "צבא העם" הישראלי, בין אוניברסליות הגיוס לליבתיות הלחימה.

4. לדוגמה ראה פומרנץ וזורין, 2008b.

**ניתן להתייחס לשיח
הקאנוני הקושר
בין שירות בצבא
לתרומה למדינה
ובכך לאזרחות
במדינת ישראל,
כניסיון לשרטט את
הגבולות החברתיים
של הקולקטיב.
כלומר, שירות
צבאי מסמן מי שייך
לחברה הישראלית
ומי לא**

ביים התאפיינו בפריפריאליות חברתית מסוימת – לדוגמה עולים חדשים, מעמד כלכלי נמוך, מגורים ביישובים בפריפריה ולימודים בבתי ספר שהוגדרו "כמפלט האחרון". כך למעשה, אלו שמודרים או שאינם משתייכים למרכז מערערים על השיחים ההגמוניים.

שיח תועלתני: מחקר איכותני מסוג זה אינו מאפשר לבחון מאפיינים דמוגרפיים של קבוצות באוכלוסייה. לשם כך ניתן להיעזר בסקרי מלש"בים הנערכים בממד"ה מדי שנה בעשורים האחרונים (למשל: אבירד, 2010; 2009; פומרנץ-זורין, 2006; 2007; 2008c). מתוך ה"קרים הללו ניתן ללמוד על השפעת המצב הסוציו-אקונומי על עמדות בני הנוער כלפי השירות. באופן עקבי ניתן לראות כי בני נוער המעידים על הכנסה משפחתית נמוכה, מרגישים פחות מחויבים לשירות הצבאי. השיח התועלתני במהותו מבטא אף הוא מחויבות נמוכה יותר לשירות. מסיבה זו מחקר זה יכול להאיר במידת מה את הסיבות לממצאים העקביים בסקרי בני הנוער. מרבית בני הנוער אשר הציגו שיח תועלתני היו בעלי מאפיינים אשר ניתן לכנותם כשוליות חברתית. כך למשל, מרביתם העידו על משפחתם שהיא בעלת הכנסה נמוכה מהממוצע. בנוסף, מתיאורם את הקבוצה החברתית אליה הם משתייכים ניתן לזהות כי זו חברה אשר ניתן להגדירה כשולית. לדוגמה, שמעון מגדיר את קבוצת חבריו בצורה הזו:

"קצת לא מוצלחים אבל עדיין משתדלים".
דנית מספרת על חבריה:

"זה החברה שלי שם. כל התקווה, והרבה שומעים התקווה מזלזלים, ואני לא רואה את זה נכון לזלזל בזה".
ניתן לשער כי בני נוער אלו אשר נמצאים בשוליים החברתיים חשים כי אינם יכולים "ליהנות" מהטובין הסימבוליים והחומריים אשר מעניקה החברה. דוגמה לכך ניתן למצוא בדבריו של ג'וני:

"אבא שלי מכיר את סגנית הרמטכ"ל, שהייתה צריכה לסדר אותי בצבא ודיברתי איתה והיא בגישה של הצבא. שצריך לתת למדינה את מה שאתה חייב לה, שהיא מגנה עליי. ואיזה מדינה ואיזה חרטה, ס'תכלי איך אנחנו חיים. אנחנו עוד חיים טוב יש אנשים במצב יותר גרוע".

ג'וני טוען כי אין מבחינתו סיבה לגיוס כיוון שהוא אינו מקבל דבר מהמדינה. ג'וני סבור כי גם אם יתגייס לצבא הדבר לא יהווה עבורו כלי לרכישת מוביליות

החשיבות הרבה של סוכני ההעברה הפורמליים וב"עיקר הבלתי פורמליים, באה לידי ביטוי גם בהשפעה השונה של הקבוצות החברתיות השונות על עיצוב שיח השירות הצבאי.

הקשר בין התעצבות השיחים לרקע החברתי והכלכלי של בני הנוער

החברה הישראלית הינה חברה רבגונית המתאפיינת ברביון קבוצות ובפערים ניכרים ביניהן. בפרק זה ננסה לאפיין במידת האפשר את השיחים על פי הקבוצות החברתיות.

ניתן להתייחס לשיח הקאנוני הקושר בין שירות בצבא לתרומה למדינה ובכך לאזרחות במדינת ישראל כניסיון לשרטט את הגבולות החברתיים של הקולקטיב. כלומר, שירות צבאי מסמן מי שייך לחברה ומי לא. באופן זה, כפי שצינו קודם, לא נשמעה בראיונות ביקורת על החרדים או על הערבים אשר לא מתגייסים לצה"ל, על אף ההתרעמות הרבה על השתמטות מגיוס. קבוצות אלו נמצאות מחוץ לקולקטיב המדומיין כפי שמכנה אותו אנדרסון (1999), ובעת עריכת הראיונות לא הייתה ציפייה כי ייקחו חלק בפרויקט הביטחוני⁵ בשנה האחרונה נראה כי חל שינוי במגמה זו, וסוגיית "ההשתמטות" והדרישה ל"שוויון בנטל" מתמקדות בדרישה לגיוס חרדים לשירות צבאי.

עצם השייכות, אם כן, מהווה הן סימבולי מספק, המוענק בלשכת הגיוס לכל מגויס וכתמורה מתאימה להשקעה ולסיכון החיים. השיחים האלטרנטיביים קו"האים תיגר על תפיסה זו. השיח התועלתני שם במרכז תגמול חומרי במקום הסימבולי, ואילו השיח הליברלי-רפובליקני מערער את הזיקה שבין שירות צבאי לאזרחות ומתן זכויות. כאשר בוחנים את הקונטקסט החברתי הכלכלי של המרואיינים, ניתן לראות כי השיח הקאנוני חוצה קבוצות חברתיות, וקיים, לפחות בקרב המרואיינים במחקר, במגוון רחב של קבוצות חברתיות. מנגד, מצאנו כי מרבית המרואיינים אשר החזיקו בשיחים האלטרנטיביים

5. כפי שצינו קודם, לאור תהליכים חברתיים חל בחברה הישראלית שינוי בתפיסות אלו. נכון לזמן כתיבת שורות אלו (אוגוסט 2012) מתנהל בישראל דיון פרלמנטרי-משפטי-ציבורי נרחב בסוגיית ב"טול הפטור מגיוס לצבא וההשתתפות הנמוכה שלהם בשוק העבודה. דיון אשר כותרתו "הוגנות בנשיאה בנטל".

להלן נרחיב אודות כל אחד מהצירים:

הגמוני מול מערער: השיח הקאנוני, אשר תואר בה" רחבה במחקר זה, מקבל במובנים רבים את התפיסות המיוחסות לחברה הישראלית בעידן ההגמוני – תפיסת השירות הצבאי והצבא כבעלי חשיבות ערכית רבה, קבלת סדר יום ביטחוני, הרגשת אתוס הלוחם וראיית השירות הצבאי כבעל משמעות חברתית נורמטיבית. תפיסה זו משמרת ומשעתקת את התפיסות והערכים העומדים בבסיס מודל "צבא העם". ההנחה של מרבית המרואיינים כי ישנה חובה ביטחונית מוסרית של כלל האזרחים לגיוס צבאי, מבססת את הלגיטימציה לגיוס חובה על פי חוק. בנוסף, הרכיבים הנורמטיביים, לרבות תפיסת הערכות ההדרית וראיית השירות הצבאי ככריטיס כניסה עיקרי לחברה הישראלית, מחזקים גם הם את חובת הגיוס הבלתי פורמלית.

מנגד, התפיסות המרכיבות את השיחים האלטר-נטיביים מערערות במידה מסוימת על הנחות המוצא שבבסיס מודל השירות. בבסיס השיח התועלתני עומדת תפיסה הרואה בשירות הצבאי כר להתקדמותו של היחיד. תפיסה זו מנוגדת להנחה הנמצאת בבסיס המודל, כי טובת הקולקטיב עומדת בראש סדר העדיפויות והפרט מצופה להשתתף ולתרום. תפיסה זו מנוגדת גם לעצם גיוס החובה על פי צורכי המערכת ולא בהכרח על פי רצון הפרט. מעניין לראות כי חלק מהאזרחים בגישה זו אף טענו בצורה ברורה כי יש לשנות את מודל "צבא העם" לצבא מתנדבים בתשלום. גם בשיח הליברלי-רפוא-בליקני ניתן לראות ערעור על הנחות הבסיס של מודל השירות. בני הנוער המשתייכים לשיח זה אינם רואים בשירות הצבאי אופציה יחידה לתרומה אלא אחת מני רבות. זאת לעומת מודל "צבא העם" הישראלי, המושגת על התפיסה כי הגיוס לצבא הינו התרומה האולטימטיבית לחברה הישראלית וחובה אזרחית. יחד עם זאת, הגישה הליברלי-רפוא-בליקנית אינה נוגדת את שיח התרומה אלא מרחיבה אותו לאפיקי תרומה אזרחיים (שירות אזרחי, שירות לאומי). ואכן, מרבית בני הנוער שדגלו

כלכלית וחברתית, לכן הוא בוחן בביקורתיות את שאלת הגיוס. כמו כן, עבור בני נוער מקבוצות "מורחלשות" או פריפריאליות, שלהן הזדמנויות פחותות, יכולות של השירות הצבאי להעניק מוביליות תעסוקתית הופכת שיקול מרכזי.

שיח ליברלי-רפוא-בליקני: השיח הליברלי-רפוא-בליקני מייצג במהותו קיצוניות הפוכה לשיח התועלתני. בעוד השיח התועלתני נשען על מילוי צרכים מטריאליסטיים העוסקים בקיום היום-יומי והבטחת עתידם הכלכלי של בני הנוער, ניתן לראות בשיח הליברלי-רפוא-בליקני ניסיון למימוש עצמי. האוכלוסייה במחקר המתאפיינת בשיח מסוג זה נתפסת כקבוצה מרכזית מבחינה חברתית, בעלת מצב כלכלי איתן. מרביתם לומדים בבתי ספר חזקים יחסית, ומעידים על פעילות בתנועות נוער ואף על יציאה לשנת שירות. בנוסף, כולם מעידים על הכנסה משפחתית ממוצעת ומעלה. ניתן לשער כי לתחושתם של צעירים אלו הם אינם זקוקים לצבא לשם מוביליות תעסוקתית או לצורך ביסוס תחושת השייכות החברתית. נראה כי הם רואים בו דווקא אפשרות למימוש עצמי, או אצל חלקם מגבלה על זמנם, המונעת מהם לתרום מעצמם במקום אחר.

סיכום ומשמעויות לצה"ל

סיכום ודיון

מחקר זה ביקש לעמוד על שיחים שונים של בני נוער, תוך התמקדות בתפיסותיהם כלפי הצבא והשירות הצבאי. בחינת תפיסות בני הנוער ביחס לשירות הצבאי כפי שהשתקפו בראיונות עומק שערכנו עם 65 בני נוער, בנות ובנים, אפשרה לזהות חלוקה בין שיח קאנוני מרכזי שעלה במרבית הראיונות, לבין שיחים אלטרנטיביים מתחרים. השיח הקאנוני המשתקף במרבית הראיונות הינו שיח המדגיש את חשיבותו הערכית, הנורמטיבית והביטחונית של השירות הצבאי. למולו השיח התועלתני מדגיש את רצונם של בני הנוער לזכות בטובין מהשירות הצבאי כמניע לגיוס. השיח הליברלי-רפוא-בליקני מאופיין בהרחבה של מושג התרומה ואינו רואה בשירות הצבאי מרכיב עיקרי להגדרת שייכות. ניתן לארגן הבדלים אלו על פני שלושה צירים עיקריים: הגמוני מול מערער, קונפליקטואלי מול קוהרנטי ותפיסת שירות וולונטרית מול תפיסת שירות חובה.

השיח הקאנוני המשתקף במרבית הראיונות הינו שיח המדגיש את חשיבותו הערכית, הנורמטיבית והביטחונית של השירות הצבאי. למולו השיח התועלתני מדגיש את רצונם של בני הנוער לזכות בטובין מהשירות הצבאי כמניע לגיוס. השיח הליברלי-רפוא-בליקני מאופיין בהרחבה של מושג התרומה ואינו רואה בשירות הצבאי מרכיב עיקרי להגדרת שייכות

6. מושג שטבע אנטוניו גרמשי (Gramsci, 1971) ביחס לדינאמיקה התרבותית שבאמצעותה קבוצה מסוימת תובעת ומשמרת לעצמה עמדת מפתח בחיים החברתיים. ההגמוניה מתקשרת לשליטה תרבותית בחברה בכללותה.

**סולם ערכים
ממלכתי-
קולקטיביסטי וסולם
ערכים ליברלי-
אינדיבידואלי
מוצגים לעתים
כדיכוטומיה,
כאשר ישנה טענה
מקובלת בספרות
המחקרית כי
בחברה הישראלית
חל שינוי בסולם
הערכים ומעבר
מעולם ערכים
ממלכתי-
קולקטיביסטי
לעולם ערכים
ליברלי**

שני עולמות הערכים מתקיימים זה לצד זה. רבים מהנערות והנערים שרואיינו במחקר הציגו סט מורכב של מניעים לגיוס ולבחירת התפקיד, אשר אוגד בתוכו את שתי הקטגוריות שהוצגו לעיל מבלי להוציא האחת את השנייה. יתרה מכך, אצל חלקם לא נמצא קונפליקט או תפיסת קונפליקט סביב סוגיה זו. ממצאים אלו תורמים במחקרים קודמים, לפיהם התפיסות אינן בהכרח מנוגדות וסותרות זו את זו (Moor & Kimmerling, 1995; חלבובסקי, 1986; אנגלנדר, 1999; פומרנץ-זורין, 2008; בורשטיין וגוטליב, 1996; פלום ועמיתיה, 1980, רוניגר ופייגה, 1993). מחקר זה מבסס את הטענה ביחס לקהילת בני הנוער ולאופן בו נתפסים בעיניהם צה"ל והשירות הצבאי.

ניתן לראות כי גם בני הנוער שרואיינו למחקר מבינים באופן תדיר ביטוי למרכיבים אלו בזהותם, כגון צורך בשייכות לחברה הקרובה ו/או למשפחה אל מול התייחסות לרצונם להגן על המדינה ובכך להשתייך לחברה הישראלית. בהשאלה ממסקנותיו של רוניגר (1993), ניתן לטעון כי בני הנוער פועלים מתוך מניין עים קולקטיביים ורצון להיות חלק ולתרום לקולקטיב, אך עם זאת אינם רוצים "לצאת פראירים". הם רוצים להוכיח לעצמם ולסביבתם כי יוצא להם משהו מהמאמץ וההקרבה. מכאן גם מובנת דרישתם של הצעירים לראות בשירות הצבאי אתר לכינון זהות אישית, המבוססת בעת ובעונה אחת הן על התרומה כמנגנון השתייכות לקולקטיב והן כמקור להון סימבולי, אנושי וחברתי. מכאן, נראה כי הם מייצגים תפיסה רווחת בחברה הישראלית-יהודית-חילונית, המחזיקה בשתי מערכות הערכים הקולקטיבית והאינדיבידואלית זו לצד זו.

בניגוד למחזיקים בשיח הקאנוני, בני נוער המתאפיינים באחד מהשיחים האלטרנטיביים מביעים מסר קוהרנטי יותר. כך למשל, מי שהתאפיינו בשיח ליברלי-רפובליקני סיפרו כי לדעתם כל התפקידים בצבא תורמים בצורה שווה. מסר זה הוא כמובן קוהרנטי עם הדרך בה הם רואים תרומה לחברה באופן כללי. כלומר תרומה אזרחית שווה לתרומה בצבא. דוגמה נוספת לכך ניתן לראות בתפיסה האינדיבידואלית שהביעו מראיינים שהתאפיינו בשיח התועלתני, זאת בשונה כאמור מהשיח הקאנוני, שהתאפיין בהצגת מניעים קולקטיביסטיים במקביל למניעים אינדיבידואליים ותועלתניים.

בשיח זה העידו כי בכוונתם להתגייס ולתרום.

קונפליקטואלי מול קוהרנטי: בעוד השיחים האלטרנטיביים מעבירים מסר קוהרנטי, השיח הקאנוני משרטט תפיסה רוויית מתחים וסתירות פנימיות לכאורה. כפי שנטען, השיח הקאנוני הוא בעל מורכבויות ואינו נשען על סולם ערכים יחיד. כך, חלק מבני הנוער שרואיינו אווזים הן בתפיסה כי כל התפקידים בצבא בעלי חשיבות זהה, והן ברעה כי ישנה היררכיה בין התפקידים ובראשה התפקידים הקריטיים. העובדה כי בני הנוער אינם חשים במתח או בסתירה העולה מדבריהם בראיונות מלמדת כי אלו הם קונפליקטים סמויים אשר משקפים את קיומן של מערכות ערכים שונות ואולי אף סותרות בחברה הישראלית ובצבא. מדבריהם של בני הנוער נראה כי המסר הכפול שהצבא והחברה משדרים הופנם ומאפשר להם להתמודד עם מורכבות זו: מחד, אתוס "צבא העם" המדגיש את חשיבותו של השירות הצבאי, ללא קשר לתפקיד, ומסמן השתייכות לחברה הישראלית, מאידך, הצבא, המדינה והחברה מעניקים תגמולים חומריים, סימבוליים וחברתיים גבוהים יותר לאלו המשרתים במערך הלוחם. מכאן אנו למדים על עוצמתו של אתוס השירות שמכיל מרכיבים סותרים. ייתכן שכאשר עוצמתו של האתוס תיחלש, סתירות אלו יקבלו מקום משמעותי יותר.

דוגמה נוספת לקונפליקטואליות ברברי בני הנוער, ניתן לראות בסתירה לכאורה בין הטענות הקולקטיביסטיים והאינדיבידואליים: מצד אחד, בני הנוער משקפים עולם ערכים קולקטיביסטי, תוך הדגשת חשיבות הסולידריות והערבות ההדדית כלפי יתר חברי הקהילה הישראלית-יהודית, כמו גם חשיבות התרומה וההתנדבות לטובת המדינה. מצד שני, הראיונות משקפים תפיסה הנשענת על ראייה אינדיבידואלית ששמה במרכז את ההון החברתי שמקנה להם השירות הצבאי והדגשת אלמנט הבחירה בעצם הגיוס ובבחירת התפקיד.

סולם ערכים ממלכתי-קולקטיביסטי וסולם ערכים ליברלי-אינדיבידואלי מוצגים לעתים כדיכוטומיה, כאשר ישנה טענה מקובלת בספרות המחקרית כי בחברה הישראלית חל שינוי בסולם הערכים ומעבר מעולם ערכים ממלכתי-קולקטיביסטי לעולם ערכים ליברלי. ממצאי מחקר זה מלמדים כי במרבית המקרים בני הנוער לא נטשו את המניעים המבוססים על רצון להקריב ולתרום. הראיונות שנערכו עם בני הנוער מלמדים כי

כנייה לבני נוער באמצעות הסברה להורים, שימוש במובילי דעה מקרב בני הנוער בבית הספר ובאינטרנט ושימוש בבוגרי בתי ספר עשויים להפוך את צה"ל לשחקן משמעותי יותר במערך השיקולים וקבלת ההחלטות של הצעירים

► תפיסת שירות וולונטרי מול תפיסת שירות חוקית: מימד

נוסף המבחין בין השיח הקאנוני לאלו האלטרנטיביים הינו היחס בנוגע לחובת הגיוס החוקית. כפי שתואר בהרחבה בפרק הראשון, בני הנוער המשתייכים לשיח הקאנוני אינם מתייחסים לחובה החוקית ומדגישים על פניה מניעים אחרים המחייבים גיוס, כגון חובה המושהית על תפיסת איום ביטחוני מתמיד וחובה פנימית מוסרית וחברתית לתרום. מנגד, בני נוער המאופיינים בשיח התועלתני או הליברלי-רפובליקני התייחסו בדרביהם לחובה החוקית, כיוון שהיא מגבילה את פעולתם. כלומר, עבור אלו הרוצים להתגייס החוק מופנם ומובן מאליו, ועבור אלו אשר אינם מתייחסים לגיוס כאל מובן מאליו, החובה החוקית אינה שקופה וישנו דיון אודותיה.

משמעויות

הלמידה על סוגים שונים של שיח שירות בקרב בני נוער מאפשרת גזירת מספר משמעויות עבור צה"ל:

[1] **שיח ההשתמטות:** החשיבות המוקנית להוגנות, כמו גם היות הגיוס מובן מאליו ותנאי להשתייכות לחברה הישראלית, מבהירים עד כמה התפיסה כי מרבית הנוער עורנו מתגייס משפיעה על הלגיטימציה לגיוס חובה. שימוש אסטרטגי של צה"ל ב"שיח מוטיבציה" (שיח המדגיש תופעות של אי גיוס)⁷ מערער את נורמטיביות השירות. תפיסת מציאות כי אכן הרוכ (מקרב הקבוצות המתגייסות היום בישראל) אינו מתגייס, עשויה לפגוע בנכונות להתגייס ולשרת ולהפחית מהחשש מסנקציות שליליות בלתי פורמליות (הדרה חברתית, אי קבלת הון סימבולי וחברתי, אי קבלת עדיפות במקומות עבודה וכו'). על צה"ל לכלול היבטים אלו במערך השיקולים בעת בניית אסטרטגיית הסברה ועיצובה.

[2] **שימור המודל הקיים לצד התחזקות ערכים אינדיבידואליים:**

רבות נטען בקרב גורמים צבאיים כי בני הנוער היום אינם ערכיים וכל פעולתם מכוונת לטובתם האישית בלבד. ואולם, כפי שהודגם בהרחבה במחקר, השיח הקאנוני מכיל שונות ומורכבות רבה, כאשר לצד תפיסה תועלתנית ורצון למקסם את תגמולי השירות (הסימבוליים, הח-

ברתיים והחומריים, דוגמת רצון במימוש ופיתוח עצמי) ישנה הכרה בחשיבות המוסרית, החברתית והביטחונית של השירות בצה"ל. ממצא זה מחייב הבנה כי תפיסות אינדיבידואליות אינן בהכרח מערערות או מאיימות על המודל הקיים, ואינן מסמלות פחות במעמד או במרכז זיותם של צה"ל והשירות הצבאי. תפיסת שירות המכילה שילוב בין שני המרכיבים מאפשרת שימור וחיזוק המודל בעידן של שינויים ערכיים.

[3] **דיפרנציאליות בין מסלולי שירות:** באחרונה ניתן לראות מגמה של העמקת הדיפרנציאליות בין המערכים השונים (בעיקר בין המערך הלוחם לשאר המשרתים) ובין אוכלוסיות שונות (לדוגמה שירות חרדים). מגמה זו הינה תוצר של החלטות פנים וחץ ארגוניות ומגמות חברתיות⁸. לאור ממצאי המחקר אנו סבורים כי תהליך זה עשוי לפגום במודל השירות ואף לפגוע במידת הלגיטימציה של צה"ל בחברה הישראלית:

דיפרנציאליות בתגמולים: בני הנוער מעניקים משקל רב לבחירת התפקיד הצבאי ומצפים לשרת בתפקיד "משמעותי". דיפרנציאליות בין המערכים עשויה לפגוע במעמד של מערכים עורפיים ובתגמול הסימבולי והחיברתי הלווה להם, כך שיומנו כ"בלתי משמעותיים". תהליך זה עשוי אף להעמיק את חוסר האטרקטיביות של מערכים אלו ואת תחושת התסכול של המשרתים בהם.⁹ דיפרנציאליות באורך השירות: אף על פי שאורך השירות דיפרנציאלי כבר היום, בעיקר על בסיס מגדר, ניתן לראות בדברי בני הנוער כי הוא עדיין נתפס כשירות אחיד. אחידות זו מהווה את אחד הגורמים המתחזקים את עיקרון הנורמטיביות. כלומר לא משנה איזה תפקיד עושים העיקר שכולם תורמים שלוש שנים מחייהם. שונות גדלה באורך השירות עשויה לאיים (לצד דיפרנציאליות בתגמולים) על עיקרון האחידות והשוויון הנמצא בבסיס אתוס צבא העם ותפיסת הנורמטיביות של בני הנוער.

8. לדוגמה, בעשור האחרון קמו מספר ועדות פרלמנטריות והצעות חוק אשר דנו בעיצוב מודל שירות דיפרנציאלי הן מבחינת אורך השירות והן מבחינת התגמולים.

9. חוסר אטרקטיביות של המערכים הטכניים והמנהלה ניתן כבר היום לראות בסקר מלש"בים מ'2008 (פומרנץ, 2008). תחושות של תסכול מהשירות בקרב מערכים אלו ניתן לראות בסקרי חובה לדוגמה (אבירד, 2010).

7. להרחבה ראה פומרנץ ושר 2009.

רמת גן: ענף מחקר, ממד"ה.

פלום, י., מודלינגר, א., ודנה, י. (1980). תכנון העתיד וציפיות מהשירות בקרב מתגייסים, מגמות, כ"ה (3): 382-397.

רוניגר, ל., ופיגה, מ. (1993) תרבות הפראייר והזהות הישראלית. אלפיים: 7: 118-136.

שניידר, נ. 2010. הערות על המחקר. בתוך ר. הקסל ור. נתנזון (עורכים), גם וגם: סתירות בזהות בקרב צעירים בישראל (עמ' 474-483). הרצליה: ספרות עכשיו.

ששון-לוי, א. (2006). זהויות במדים. ירושלים: מאגנס.

Gramsci, A. (1971). Selections from the Prison Notebook of Antonio Gramsci. Quintin, H. & Geoffrey, N. (Eds.). London: Lawrence and Wishart

Moore, D., & Kimmerling, B. (1995). Individual Strategies of Adopting Collective Identities: The Israeli Case. International Sociology, 4:387

[4] **צה"ל כשחקן בעיצוב תפיסות בני הנוער:** מחקר זה נערך כאמור על בני נוער, בנות ובנים, אשר מהווים פורטנציאל גיוס. ניתן להסתייע במסקנותיו לשם עיצוב אסטרטגיה לעידוד הגיוס לצה"ל. ההבנה כי סוכני ההעברה המשמעותיים עבור בני הנוער הינם סוכנים בלתי פורמליים (משפחה, חברים) ופורמליים (בית ספר, גדנ"ע) מצריכה חשיבה על הדרך בה הצבא מתקשר ומעביר מסרים למלש"בים. פנייה לבני נוער באמצעות הסברה להורים, שימוש במובילי דעה מקרב בני הנוער בבית הספר ובאינטרנט ושימוש בבוגרי בתי ספר עשויים להפוך את צה"ל לשחקן משמעותי יותר במערך השיקולים וקבלת ההחלטות של הצעירים.

[5] **מסגרת השיח שבין הצבא לבני הנוער:** בעוד המערך כת פונה ומתקשרת עם בני הנוער בדיאלוג המבוסס על השיח ההגמוני, התמונה העולה ממחקר זה מלמדת על מספר סוגי שיח המערערים על כך. נשאלת השאלה, האם עם התפתחותם והבנת קיומם של שיחים אלו, הצבא אינו צריך לפתח דפוסי דיאלוג המותאמים לקבוצות שונות?

מקורות

אנגלנדר, צ. (1999). נכונות מלש"בים לשרת בצה"ל. בתוך: מחקר מוטיבציה ליחידות שדה. בתוך: קרית מלאכי:מפקדת חילות השדה חטיבת כוח אדם.

בורשטיין, ש., וגוטליב, א. (1996). הקשר בין ערכים מטריאליסטים ופוסטמטריאליסטים לבין מוטיבציה לשירות בקרב מלש"בים. רמת גן: ענף מחקר, ממד"ה.

הקסל, ר. (2010). פתח דבר. בתוך ר. הקסל ור. נתנזון (עורכים), גם וגם: סתירות בזהות בקרב צעירים בישראל (עמ' 5-9). הרצליה: ספרות עכשיו.

חלבוטסקי, א. (1989). סקר עמדות מועמדים לשירות ביטחון. רמת גן: ענף מחקר, ממד"ה.

לבלי, א. (2008). "בלי בג"ץ ובלי בצלם" בתוך: שפר ג. ברק א. ואורן ע. (עורכים), צבא שיש לו מדינה?, (עמ' 245-275). ירושלים: כרמל.

פיקוק, מ. (1971). סדר השיח, תרגום מצרפתית נעם ברוך, הוצאת: כבל.

פומרנץ-זורין, ל. (2008). הערכת פעילות הכנה לצה"ל, מחקר עמדות, רמת גן: ענף מחקר, ממד"ה.

פומרנץ-זורין, ל. (2008). סקר עמדות מועמדים לשירות ביטחון.